

Голово

№3 (114), травень-червень 2026 р.

“Гетьманської столиці”

Газета Національного історико-культурного заповідника “Гетьманська столиця”

Розумовські та Європа. Зв'язок поколінь

Альона ГРАБОВЕЦЬ

науковий співробітник
НІКЗ «Гетьманська столиця»

Національний заповідник «Гетьманська столиця» – живе серце культурно-освітнього простору України. Саме тут, через призму величних історичних постатей та масштабні просвітницькі заходи, сьогодні виховується нове покоління українських патріотів.

9 червня 2026 р. в Батурині за участі Фонду Президента України з підтримки Міністерства освіти, науки та спорту з метою вшанування пам'яті й популяризації ролі гетьмана Кирила Розумовського в історії України відбувся захід «Розумовські та Європа. Зв'язок поколінь». Його учасниками стали номінанти категорії «Архітектори державності» (правознавство, історія) Другого Національного Форуму талановитої молоді, покликаною забезпечити розвиток і системну підтримку молодих українців, відзначення їхніх досягнень на державному рівні та посилення лідерських позицій України у світі.

Зустріч з учасниками розпочалася на Майдані Гетьманської слави, де їх привітала генеральна директорка Національного заповідника «Гетьманська столиця» Тетяна Кербут. Потім вони відвідали Цитадель Батуринської фортеці та Царкесенську церкву-усипальницю гетьмана Кирила Розумовського.

Захід продовжила захоплююча екскурсія палацом гетьмана Кирила Розумовського. Гості познайомилися з його історією, архітектурою та музейною експозицією. Кульмінацією дня стала особлива зустріч, що відбулася під акорди відомої П'ятої симфонії Бетховена. Цей шедевр композитор присвятив саме сину українського гетьмана Андрію Розумовському, видатному дипломату, меценату та власнику цього палацу впродовж 33 років. Саме під цю музику номінанти мали за честь поспілкуватися з прямим нащадком гетьманського роду у сьомому поколінні, Грегором Розумовським.

У ході розмови з нащадком вони дізналися про гетьмана Кирила Розумовського, про спадщину родини Розумовських, історичну пам'ять та повторюваність імперських наративів. Грегор Розумовський зазначив: «Моя родина багато років була пов'язана з бороть-

Грегор Розумовський. Фото 2026 р.

бою за суверенітет цієї країни. Для мене важливо бути тут і бачити молодих людей, які формують Україну завтрашнього дня. Предмети та матеріальні речі можна знищити, тому мій головний внесок – це збережена пам'ять, переконання та традиції. Український індивідуалізм є важливою і сильною частиною європейської культури. Минуле не потрібно копіювати. Його потрібно знати, щоб брати з нього те, що допоможе майбутньому».

Перенестися в минуле й опанувати тогочасні манери допоміг майстер-клас «Код світської поведінки: мистецтво придворного етикету». Історичний екскурс для учасників провів Голова Українського інституту національної пам'яті, відомий історик, військовий Олександр

Алфьоров, який розкрив таємниці поведінки аристократії XVIII століття.

Але теорією не обмежилися: практичну сторону вишуканих манер, рухів, тогочасних вітань та тонкощів застігла епохи Просвітництва гості опановували разом із Олександром Котолупом – засновником та ідейним натхненником «Figaro-Catering», компанії лідера на українському ринку кейтерінгу.

Завершальним акордом став урок класичного вальсу в урочистій Гетьманській залі палацу під керівництвом заслуженого майстра спорту України зі спортивних бальних танців, учасника і хореографа шоу «Танці з зірками» Віталія Загоруйка. Гості змогли відчувати себе частиною справжнього велико-світського балу.

Грегор Розумовський з учасниками заходу «Розумовські та Європа. Зв'язок поколінь». Фото 2026 р.

Архітектурна мода мазепинської доби: роль батуринських палаців у розвитку світського будівництва

Юрій СИТИЙ

науковий співробітник
НІКЗ «Гетьманська столиця»

У місті Чернігові на краю тераси річки Десни, на території старовинної фортеці, зберігся будинок Полкової канцелярії (інші назви – будинок Лизогуба, будинок Івана Мазепи). За плановою структурою та розмірами котловану ця кам'яниця була збудована у 90-х роках XVII ст. та є подібною до фундаментів палацу І. Мазепи, що колись існував у його замиській садибі на Гончарівці біля міста Батурина. Майже одночасно збудовані і схожі за плануванням, ці два будинки викликають значний інтерес як залишки житла козацької старшини на теренах Лівобережної України. Сучасний стан збереженості Полкової канцелярії та наявність більшої кількості відомостей про його планування дозволяють краще уявити зовнішній вигляд та планування житла І. Мазепи на Гончарівці. План першого поверху Полкової канцелярії містить зображення чотирьох фундаментів кахляних печей, що існували в будівлі від кінця XVII ст. За кількістю та різноманітністю знайдених під час археологічних досліджень гетьманського палацу кахель можемо стверджувати про існування щонайменше трьох кахляних печей.

У 2025 р. під керівництвом археолога В. Скорохода, за участю автора цієї статті, були проведені дослідження на території на північний схід від Полкової канцелярії XVII–XVIII ст. Як вдалося з'ясувати, на невеликій глибині від сучасної поверхні знаходяться культурні шари, пов'язані як з побудовою, так і руйнацією цієї споруди під час масштабної пожежі 1750 р. у Чернігові. Вона знищила верхню частину будинку і частково його склепіння (стелю). Після пожежі частину кахлів від печей розібрали та винесли на подвір'я. Там вони й збереглися до нашого часу та були виявлені в ході археологічних досліджень.

Серед знайдених матеріалів є група будівельної кераміки XVII – XX ст. (переважно XVIII ст.). Особливу увагу привертає колекція фрагментів кахлів, що за часом виготовлення може бути поділена на декілька груп: XVII ст., кінець XVII ст., початок XVIII ст. Кахлі кінця XVII – початку XVIII ст. є найбільш цікавими. Вони частково можуть відноситися до печей Полкової канцелярії. Частина цих зразків мають прямі аналогії з кахлями, знайденими під час досліджень гетьманського будинку на

Фрагменти кахлів, виявлених в м. Чернігові на малюнку кахлі з м. Батурина.
Реконструкція автора, 2026 р.

території Цитаделі Батуринської фортеці, що імовірно пов'язано із облаштуванням у Полковій канцелярії печей за часів доби гетьманування І. Мазепи.

Більш тривалий час їх використання (до 1750 р.) порівняно з батуринськими печами, які були зруйновані під час трагедії 1708 р., міг впливати на появу окремих типів кахлів, якими ремонтували печі у Полковій канцелярії.

Інші зразки кахлів, що не мають аналогії у Батурині та датуються початком XVIII ст., можуть бути пов'язані з іншим будинком, що стояв поряд і також згорів у 1750 р.

Таким чином, результати досліджень 2025 р. у Чернігові дозволяють провести прямі аналогії із зразками кахлів з міста Батурина. Ймовірно, замовник міг запросити майстрів, які будували І. Мазепі замиський палац на Гончарівці для облаштування подібної оселі в Чернігові. А гончарі виготовили для цього будинку набори кахлів, подібні (тотожні за формою та зображеннями) до кахляних печей батуринського Гетьманського будинку з Цитаделі.

Тобто, гетьманська столиця Батурин сприяла поширенню нових тенденцій в світській архітектурі в добу українського бароко.

Будинок Лизогуба – полкова канцелярія у м. Чернігові.
Малюнок Опанаса Сластіона, кінець XIX ст.

Козацька старшина Батуринського підкоморського суду

**Алла
БАТЮК**

науковий
співробітник
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

У другій половині XVIII століття в Гетьманщині відбулися важливі зміни у сфері судочинства, внаслідок яких Батурин став центром окремого судового повіту. Тут почали діяти земський і підкоморський суди – інституції, покликані впорядкувати розгляд цивільних і земельних справ. У цій статті розглянуто персональний склад Батуринського підкоморського суду, що розв'язував суперечки щодо землі – головного економічного ресурсу тогочасного суспільства.

Штат цієї судової інстанції включав кілька посад. Очолював її підкоморій – суддя; коморник займався діловодством і фіксацією рішень; возні виконували технічні функції – супроводжували суддю під час виїздів, повідомляли сторони та допомагали у визначенні меж спірних ділянок. Перший склад посадовців Батуринського підкоморського суду був обраний і приведений до присяги навесні 1764 року та не змінювався протягом наступних трьох років. У цей період установа працювала найбільш ефективно, попри ліквідацію гетьманства та посилення імперського впливу. Саме за ці роки в архівах збереглася найбільша кількість судових справ. Розгляд справ зазвичай відбувався безпосередньо на місці конфлікту. Після подання скарги судові чиновники виїжджали на спірну ділянку, оглядали землю, звіряли межі за документами – купчими, дарчими чи попередніми судовими актами та заслуховували сторони і свідків. Підкоморій ухвалював рішення, яке фіксувалося в судовому акті та заносилося до судових книг, набуваючи повної юридичної сили.

Першим батуринським підкоморієм обрали Григорія Карповича Долинського (1722–1799) – онука батуринського сотника Якова Долинського. Свою кар'єру він розпочав як ніжинський полковий канцелярист, згодом служив у Генеральній військовій канцелярії, у 1740–1750-х роках обіймав посаду полкового осавула Ніжинського полку, а з 1762 року отримав чин бунчукового товариша. Певний час був управителем маєтностей гетьмана Кирила Розумовського. Проживав у Батурині на головній, Київській, вулиці у родовому маєтку, володів також іншими дворами в місті й околицях.

Його службовий досвід і авторитет у середовищі старшини відповідали

вимогам посади підкоморія, яку він обіймав у 1764–1767 роках. Згодом брав участь у роботі Законодавчої комісії та продовжив службу в судових установах. Останні роки життя Григорій Долинський провів у власному маєтку в селі Пекарів Коропського повіту Новгород-Сіверської губернії (нині Корюківського району Чернігівської області). Його палац у Пекарові зберігся до сьогодні.

Інші чиновники Батуринського підкоморського суду також належали до впливового середовища.

Коморником став уродженець містечка Нові Млини Петро Попенченко. Він мав значний канцелярський досвід, попередньо обіймаючи посади канцеляриста Ніжинського полку та писаря

ського полку, колишнього писаря, отамана та наказного сотника Батуринської сотні Йосипа Рижого. Після смерті батька він успадкував родинний статус, значні земельні угіддя, двори та господарські об'єкти в Батурині й околицях. Проживав у великому дворі на вулиці Покровській.

Після Григорія Долинського наступним батуринським підкоморієм з 1768 року став Григорій Йосипович Закревський (1744 – після 1810 р.) – бунчуковий товариш і великий землевласник. Він був сином генерального бунчукового Йосипа Закревського та племінником гетьмана Кирила Розумовського по сестрі Ганні. Службу розпочав у 1764 році як бунчуковий товариш. Обіймав посаду підкоморія Бату-

Палац маєтку Долинських у с. Пекарів. Фото БФ "Спадщина.УА", 2024 р.

Батуринської сотні. Петро Попенченко був зятем значкового товариша Ніжинського полку і великого землевласника Антона Косача, від якого отримав маєток на головній вулиці Батурина та кар'єрну підтримку.

За протекцією Антона Косача посаду возного Батуринського підкоморського суду обійняв його син Пантелеймон і перебував на ній до 1781 року. Він мешкав в одному з родинних маєтків у передмісті Батурина.

З 1765 року в матеріалах Генерального опису Лівобережної України фіксується ще один возний Батуринського судового повіту – Григорій Рижий, син значкового товариша Ніжин-

ринського підкоморського суду аж до 1780 року. Згодом продовжив службу, отримавши чини колезького асесора та надвірного радника, а останні роки життя провів у маєтку в селі Березова Рудка Пирятинської сотні Лубенського полку (нині Пирятинського району Полтавської області), де й донині зберігся родинний палацовий комплекс Закревських.

Отже, персональний склад Батуринського підкоморського суду складався з представників козацької старшини – людей не лише із досвідом служби, а й значними земельними володіннями та розгалуженими родинними зв'язками.

Палац маєтку Закревських в с. Березова Рудка. Фото Олександр Мальон, 2022 р.

Право проти свавілля: судова справа з Батурина

**Руслана
ОГІЄВСКА**

завідувач відділу
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Історія судочинства доби Гетьманщини не одне десятиліття привертає увагу дослідників. Її джерелами є писемні пам'ятки діяльності судових та адміністративних установ XVII–XVIII ст., що дозволяють реконструювати не лише норми права, а й живу практику їх застосування. Одним із таких документів є судова справа про покарання прапорщика Київського гарнізону за побиття батуринського міщанина Павла Кадун та заволодіння листами, яка зберігається у Центральному державному історичному архіві України м. Київ.

5 листопада 1751 р. батуринський управитель Василь Рутковський надіслав донесення до домової економічної канцелярії гетьмана Кирила Розумовського, де йшлося про інцидент, що стався 31 жовтня під час проходження через Батурин військової команди, яка прямувала з Києва до Москви. Військові квартирували в домі

гетьманського підданого Павла Кадун – розсильного, в обов'язки якого входила доставка кореспонденції. Того дня він отримав 4 пакети: два з домової економічної канцелярії гетьмана, адресовані великосамбірському та підліпненському управителям, і ще два – на ім'я ротмістра кінної гвардії фон Лосова.

Ця звичайна доставка пошти ледь не закінчилася кровопролиттям через свавілля заїжджого військового. На Кадун у його власному дворі напав прапорщик – російський офіцер Нестеров. Будучи добряче напідпитку, розлючений військовий без жодної причини жорстоко побив господаря, змусив його нажахану родину тікати світ за очі, а наостанок по-розбійницьки відібрав поштові пакети, кинувши їх до своєї коляски.

Коли у ситуацію втрутився управитель В. Рутковський, спробувавши владнати все миром, офіцер остаточно втратив контроль. Замість того, щоб повернути викрадену гетьманську пошту, він наказав своїй команді взятися за зброю. Ситуація стала критичною і щоб не допустити безглузлого кровопролиття, Рутковський утримував від силової відповіді. Натомість він звернувся до гетьманської адміністрації з вимогою втрутитися і

приборкати зухвалого нападника. У донесенні управитель просив розшукати офіцера під час його подальшого руху через Глухів, допитати його у Генеральній військовій канцелярії і змусити повернути викрадені пакети з документами та притягнути винного до відповідальності. Того ж дня радник Григорій Теплов доповів про інцидент гетьману Кирилу Розумовському. Вже 7 листопада 1751 р. гетьман звернувся до київського генерал-губернатора Михайла Леонтьєва. У його листі уточнювалося, що винуватцем був прапорщик Чернігівського полку Київського гарнізону Нестеров та висловлювалася вимога не залишити його без покарання.

23 листопада 1751 р. генерал-губернатор М. Леонтьєв надіслав відповідь гетьману. У листі підтверджувалося отримання звернення та зазначалося, що після повернення прапорщика до Києва він буде оштрафований за образи і непристойні вчинки щодо батуринських мешканців.

Генерал-губернатор наголосив, що офіцерам, які відряджаються з командами, регулярно надаються суворі інструкції щодо заборони будь-яких утисків місцевого населення. Даний інцидент став підставою для поточного посилення цих застережень.

Богородиця Елеуса

**Тетяна
КУДЛАЙ**

в.о. головного
зберігача фондів
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

У другій половині XVII–XVIII ст. в українському іконописі значного поширення набув іконографічний тип зображення Божої Матері «Елеуса», також відомий під назвами «Милування», «Замилування» або ж «Милостива».

У фондовій колекції заповідника серед образів цього типу вирізняється ікона «Богородиця Елеуса» кінця XVIII ст. роботи невідомого професійного маляра з Лівобережної України (Полтавщини або Чернігівщини), яка надійшла до зібрання у 2022 р. Образ походить із Воскресенської церкви-усипальниці гетьмана Кирила Розумовського. Він написаний олійними фарбами на двох дошках (98х65х2,5 см) з'єднаних на звороті двома поперечними візаними шпугами.

Богородицю зображено на темно-зеленому тлі у золотистому мафорії із зеленим підкладом, декорованому по всій площині квітковим орнаментом. Його краї та золотисті поручі блакитних рукавів туніки оздоблені рельєфним геометричним орнаментом та квітками, сформованими зі скляних ка-

*Ікона «Богородиця Елеуса»,
кінець XVIII ст. Зібрання
Національного заповідника
«Гетьманська столиця»*

мінців обрамлених об'ємними розетками зі слідами золочення. Досить цікавий елемент іконографії Богородиці який раніше нам не зустрічався – це білий в дрібну квіточку плат, який прикриває шию Заступниці і банками спадає до грудей. Під самим платом –

брошка, яка сколює краї мафорію. На лівому плечі і голові Заступниці, де зазвичай зображають зірки – ознаки Приснодіви, прикраси із скляних камінців у вигляді квіток. Обличчя Богородиці вирізняє довгий прямий ніс, ніжно-рожеві вуста, легкий рум'янець та тоненькі дуги брів, які підкреслюють мигдалевидні очі.

Божа Мати тримає на лівій руці Ісуса, зодягненого у білу туніку і біло-рожевий гіматій, який прикриває тіло від поясу до стоп. Він притуляється щоким до щоким Матері і обіймає її міцно за шию. Погляд Марії спрямований на тих, хто молиться. На головах святих зображено корони. Свого часу вони були оздоблені прикрасами, частина з яких на сьогодні втрачена. Добре збереглося оздоблення із кольорового скла на рельєфному хресті, який увінчує корону Богородиці. Навколо голів святих зображено німби у вигляді тонких ліній із рядом зірок довкола. Картуші, що були розміщені над образами по кутах ікони втрачено.

Іконографія образу дуже близька до списків чудотворної Києво-Братської ікони Божої Матері XVII ст., яка була однією із центральних ікон Богоявленського собору Братського монастиря в м. Київ спорудженого на кошти гетьмана Івана Мазепи.

Ікона «Богородиця Елеуса» є цінним зразком іконопису Лівобережної України кінця XVIII ст.

Шпора XIII століття із зібрання Національного заповідника «Гетьманська столиця»

**Каріна
СОЛДАТОВА**

завідувач відділу
НКЗ «Гетьманська
столиця»

Шпори – це невеликі деталі спорядження вершника, за якими історики можуть проаналізувати військову культуру на теренах України у давні часи, прослідкувати регіональні особливості структури військових формувань в різні історичні періоди. Шпори кріпилися до задника чобота за допомогою провусин. Вони слугували для тонкої взаємодії з бойовим конем та активного маневрування на полі бою, де швидкість і точність рухів були вирішальними.

У фондовому зібранні заповідника «Гетьманська столиця» наразі зберігається 3 шпори. Дві з них – це випадкові знахідки, які були передані до фондів заповідника в 1994 та 2026 рр. і належать до пшеворської культури (III ст. н.е.) та періоду XIII – XIV ст. відповідно. Третя виявлена в 1996 р. в ході досліджень археологічної пам'ятки – поселення «Батурин», де розміщувався посад Батуринського городища. Вона ілюструє давньоруський період розвитку міста. У цій статті ми більш детально розглянемо та охарактеризуємо згадану археологічну знахідку.

Наприкінці X ст. територія сучасного Батурина відійшла до складу Давньоруської держави. Цей край належав чернігівським князям Святославовичам. Наприкінці XI – на початку XII ст., у період правління Давида Святославовича, було збудовано Батуринське городище, яке мало захищати кордони князівства та контролювати торгівлю по р. Сейм.

Під час археологічних досліджень на території архітектурно-меморіального комплексу «Цитадель Батуринської фортеці» неодноразово знаходили оборонні конструкції цього періоду. Навколо укріпленого городища знаходилися поселення сільського типу, де проживали рядові воїни, ремісники та залежні селяни, які обслуговували військову знать. Представник місцевої еліти, ймовірно господар замку, мешкав на території укріпленого городища.

З огляду на історичні обставини, можемо констатувати, що в межах Батуринського городища постійно перебувала військова залога, яка несла гарнізонну службу. Вона складалася переважно із воїнів-кіннотників. До складу гарнізону військо входили професійні дружинники та найманці – вихідні з кочових народів, яких князі

традиційно залучали на службу до прикордонних територій. Як підкреслює археолог Юрій Ситий, чернігівські князі першими зрозуміли переваги поєднання мобільної легкої кінноти своїх союзників-кочовиків з невеликими, але потужними загонами власних озброєних дружинників. Кочівники відносно швидко переходили до осілого способу життя, зберігаючи певні етнічні особливості, також приймали християнство. В літописах їх називали «свої погані». Вони були розселені в місцях, де князівство найбільш потребувало захисту: на перетинах природних перешкод (річок, боліт) із сухопутними шляхами, де нечисленний, але мобільний загін кінноти міг забезпечити ефективний опір або швидко сповістити про наближення військ супротивника.

Перебування в Батуринському городищі кінноти підтверджує й дана знайдена металева шпора, яку в давньоруський час називали «острога» (від слова «гострий»). Вона традиційно в той період мала вигляд вістря чи шипа, прикріпленого до металевої дужки.

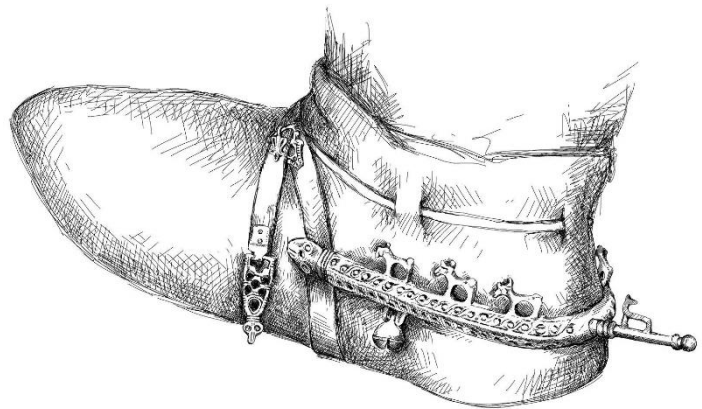
Упродовж XII–XIII ст., з розвитком тактики ведення кінного бою, зброярі вдосконалили шпори так званими манжетними шипами. За дослідженнями історика Ігоря Возного, це були масивні шпори з напівциркульним вигином дужки та однопрорізними петлями, і шипом у вигляді чотиригранної піраміди, яка мала невеликий нахил. Такі шипи мали посередині потовщення у вигляді квадратного або круглого пластинчастого козирка, що обмежувало травмування бойового коня, випередивши таким нововведенням країни Західної Європи майже на чверть століття. До такого типу можемо віднести й батуринську знахідку.

Шпора металева. XIII століття.
Зібрання Національного заповідника
«Гетьманська столиця»

Аналогічні шпори виявляли під час археологічних досліджень на багатьох давньоруських пам'ятках і наразі вони представлені в музейних зібраннях України. До прикладу, в фондових колекціях Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній», Національного історико-архітектурного заповідника «Кам'янець» (Хмельницька область) та Кременецько-Почаївського державного історико-архітектурного заповідника (Тернопільська область).

Дізнатися більше про еволюцію військового спорядження та оглянути унікальні знахідки з археологічних досліджень ви можете на екскурсіях в музеях Національного заповідника «Гетьманська столиця». Запрошуємо до Батурина, де крізь призму віднайдених артефактів оживає трагічна й велична історія українського державотворення та військової доблесті.

Е. Білім '1020

Ельжбета Гурська. Фрагмент чобота вершника із зображенням шпори. Реконструкція 2020 р. Зібрання Археологічного та етнографічного музею в Лодзі (Польща)

Пояс у костюмі козацької старшини

**Ірина
КАКАМА**

молодший
науковий
співробітник
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Пояси козацької старшини XVII – початку XVIII ст. були не лише частиною одягу, а й важливим показником соціального статусу, заможності та військового рангу. Вони виконували кілька функцій: практичну - слугували для носіння зброї; естетичну - доповнювали та прикрашали вбрання; символічну – підкреслювали належність до козацької еліти.

Пояси виготовляли місцеві ремісники, а також імпортували зі Сходу, зокрема з Персії, Османської імперії та Китаю.

Матеріали й оздоблення поясів залежали від їх призначення. У повсякденному житті та військових походах використовували простіші й міцніші пояси – гарусові (вовна низької якості), каламайкові (з льону), мухоярові (тканина із суміші вовни і льону), штахетові (вовняні), а також «верблюжі». Натомість для урочистих випадків старшина обирала дорогі шовкові, золототкані та металеві пояси, часто привезені з країн Сходу та Європи.

У гардеробі української знаті - від гетьмана до урядовців – найпоширенішими були легкі, широкі й довгі шовкові «шалеві» пояси турецького та перського походження. Виготовлялися простим тафтяним переплетенням із крученого фарбованого шовку-сирцю. Найчастіше такі пояси були червоного, малинового чи вишневого кольорів, рідше – зеленого або жовтого. Завширшки 20-60 см і довжиною 2,2-6 м, із бахромою та оздобленням золотими чи срібними нитками.

Побутували як однотонні, так і візерунчасті пояси, імпортовані з Персії та Османської імперії (рідше з Гданська), з орнаментом у вигляді смуг із рослинними й геометричними мотивами; у польських виробках переважав бароковий стиль.

Поряд із цим використовувалися італійські шовкові пояси з темно-червоним тлом і тонкими різнокольоровими смугами, а також вироби з тафти, атласу та інших дорогих тканин, іноді оздоблені золотими й срібними нитками. У щоденнику генерального підскарбія Якова Марковича вартість таких поясів зафіксовано на рівні 20 рублів.

Найбільш розкішними вважалися перські кушаки - дорогі, масивні пояси, густо ткані золотом і сріблом. Вони мали довжину 2-4,5 м і ширину 28-50 см, прикрашалися орнаментальними смугами, каймою та пишною бахромою з рослинними мотивами на кінцях. Так, в

описі майна Івана Самойловича зазначаються: «кушак зелений шовковий тканий»; «кушак шовковий тканий червоний, по кінцях затканий золотом...».

Досить популярними були довгі й широкі шовкові в'язані пояси - так звані сітчасті - плетені в еластичні сітки вузлів із тонко крученого шовку. Оздоблювалися на кінцях довгою бахромою, перев'язаною біля основи товстим шовковим чи срібним шнуром або вузлом. У реєстрі речей гетьмана Івана Самойловича зазначаються: «пояс шовковий в'язаний, на кінцях ворворки, обшиті золотом та сріблом, довжиною 7 арш. 7 вершк. (близько 530 см); пояс плетений червоний, ворворки обшиті золотом, довжиною 5 арш. (близько 356 см)».

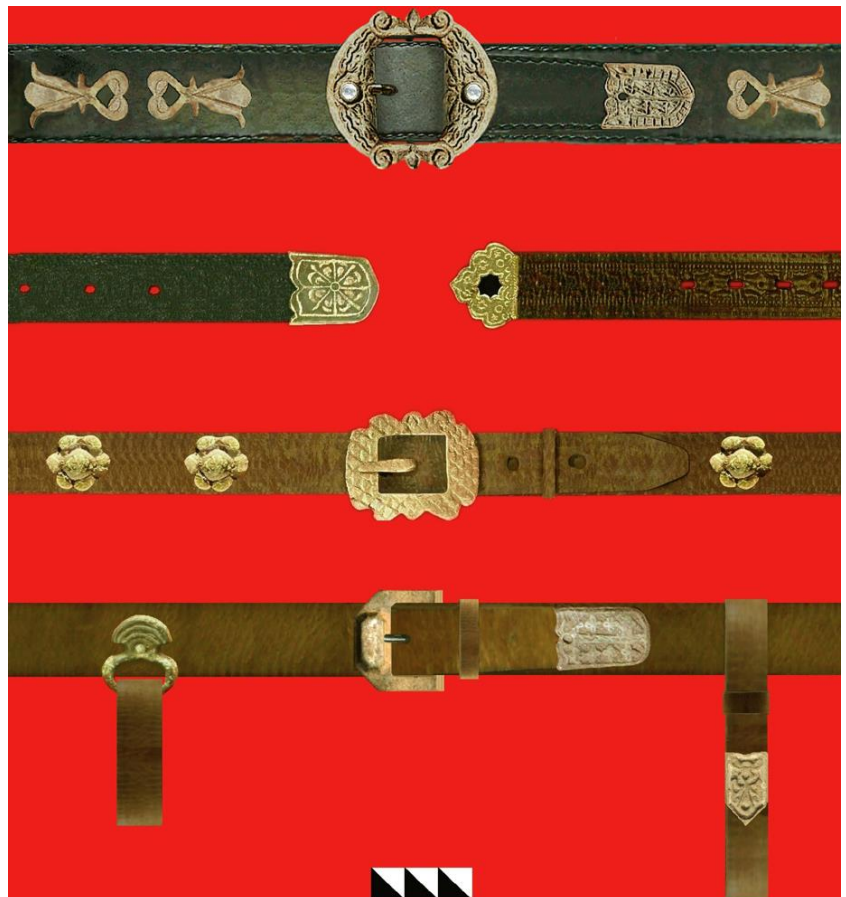
Тож наприкінці XVII - на початку XVIII ст. козацька старшина носила металеві пояси як важливий елемент парадного вбрання та символ високого соціального статусу. Святкові «дошчаті» пояси (шириною до 7 см) складалися з окремих металевих пластин, оздоблених карбуванням, гравіюванням, позолотою та рослинним бароковим орнаментом. Краї прикрашали бахромою, а застібалися масивною декоративною пряжкою.

Особливо цінувалися срібні та позолочені пояси османського, кримсько-

татарського й перського виробництва, інкрустовані бірюзою, сердоліком, коралами та іншими коштовними або напівкоштовними каменями. Вони потрапляли до Гетьманщини як дипломатичні дарунки, військові трофеї або через торгівлю.

Поряд із цим не зникали й шкіряні пояси (ремені) – більш практичні, «робочі». До них прикріплювали зброю, гаманці, пороховниці, футляри для печаток та інші статусні речі. Нерідко декорували поясними накладками. У фондовій колекції Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» зберігаються металеві елементи поясного набору ромбоподібної, прямокутної, овальної, круглої форми, а також із рельєфними квітковими й рослинними орнаментами, довжиною від 2,5 до 4 см. Переважно виконані в техніці лиття та карбування. Деякі з них представлені в експозиції Музею археології Батурина.

Пояси представників козацької старшини XVII - початку XVIII ст. були не лише практичним елементом одягу, а й яскравим показником статусу та престижу. Саме різноманітність матеріалів, оздоблення і форм відображали заможність і соціальний ранг власника та були візитівкою представників козацької еліти.

Оздоблення шкіряних ремнів козацьких старшин чи службовців Мазепиного двору в Батурині. За матеріалами розкопок куреня-вартівні 2011 – 2014 рр.

Реконструкція В. Мезенцева та С. Дмитрієнка, 2014 р.

Матері-героїні Батурина: досвід воєнної епохи

**Наталія
ДРОБЯЗКО**

науковий співробітник
НИКЗ «Гетьманська
столиця»

У ХХІ ст. війна росії проти України спричинила демографічну кризу. Тисячі українських військових віддали життя, захищаючи державу, свої родини та право українського народу на життя. Значний вплив на демографічну ситуацію мають також масова еміграція населення та тимчасова окупація частини території України. Саме ті люди, які мали б продовжувати життя своїх родин, сьогодні стали жертвами війни. Подібне випробування українське суспільство вже двічі переживало протягом ХХ століття.

Першою причиною різкого зменшення чисельності українського народу став Голодомор 1932–1933 років, спричинений політикою комуністичної влади. Внаслідок якого загинуло, за різними оцінками, від 3 до 7 мільйонів українців. Другою причиною демографічного спаду стала Друга світова війна 1939–1945 років, у якій загинули мільйони українців. За різними оцінками, втрати населення України перевищили 8 мільйонів осіб – одні з найбільших серед народів колишнього СРСР. Точні дані й досі залишаються предметом досліджень, адже післявоєнний перепис населення радянська влада провела лише у 1959 році.

Прагнучи покращити демографічну ситуацію, керівництво СРСР запровадило систему державних нагород для багатодітних матерів. 8 липня 1944 року Президія Верховної Ради СРСР видала Указ про заснування ордена «Мати-героїня», яким нагороджували жінок, що народили й виховали десятерох і більше дітей. Нагорода передбачала одноразову грошову виплату, щомісячну доплату та право на дострокове пенсійне забезпечення. Серед нагороджених були й мешканки Батурина – Олена Мойсїївна Білик та Ганна Анастасіївна Башук. Про Олену Мойсїївну Білик (1878–1946) відомо з документів родинного архіву, переданого до фондів НІКЗ «Гетьманська столиця» її онукою Наталією Білик. Разом із чоловіком Петром Пилиповичем Біликом (1879–1953) вони виховали десятеро дітей – п'ятьох синів і п'ятьох доньок. Родина мешкала у Батурині на сучасній вулиці Шовковича. Діти Олени Мойсїївни, дізнавшись про державну нагороду для багатодітних матерів, зібрали необхідні документи для її представлення до відзнаки. На момент подання документів у 1946 році жінці вже виповнилося 67 років, відтак питання достро-

кового виходу на пенсію втратило свою актуальність. За багаторічну працю та виховання дітей вона була нагороджена орденом «Мати-героїня», який встигла отримати ще за життя. Окрім цього, їй призначили одноразову виплату в розмірі 2500 карбованців та що-місячну доплату до пенсії у 150 карбованців. Для порівняння: тогочасна

Ганна Анастасіївна Башук були не єдиними багатодітними матерями Батурина. Не всі жінки, які народили й виховали десятеро та більше дітей, подавали документи на отримання державної нагороди або були представлені до відзначення. Тому кількість багатодітних родин у місті була значно більшою, ніж засвідчують офіційні нагородні доку-

Ганна Анастасіївна та Андрій Родіонович Башуки, 40-ві роки ХХ ст.

середня місячна заробітна плата становила 48 карбованців, а звичайна пенсія – 12 карбованців.

Про нагородження іншої жительки Батурина – Ганни Анастасіївни Башук (1899–1971) – відомо зі статті «Піклування про жінку-матір», опублікованої в номері газети «Шлях Ілліча» за 1 березня 1957 року. Разом із чоловіком Андрієм Родіоновичем Башуком (1891–1971) вони також виховали десятеро дітей – п'ятьох синів і п'ятьох доньок. Орден Ганни Анастасіївни наразі зберігається у онука Олега Башука.

Та все ж Олена Мойсїївна Білик та

менти. Згадаємо Софію Захарівну Пацюк із села Городище та Катерину Гнатівну Блажко із с. Обмачів, котрі народили по 11 дітей. А це в тяжкі післявоєнні роки, коли працювали без вихідних і декретних відпусток. Це був справжній подвиг, щоденна праця, самовідданість, що заслуговують на не меншу повагу та пам'ять.

Україна змогла подолати демографічні наслідки трагедій ХХ століття. Проте сучасна війна знову поставила перед суспільством надзвичайно складний виклик. Попри це, українці зберігають віру в майбутнє своєї держави.

Дитячий творчий конкурс «РОЗУМфест»
Національного заповідника «Гетьманська столиця»
за підтримки Благодійного фонду Надії Вовк «Берегиня»

До вашої уваги представляємо творчі роботи учасників творчого конкурсу «РОЗУМфест».

Пилип Орилик (вірш-верлібр)

Шляхетний вигнанцю,
Палкий правдолюбцю,
Що час і простір перетнув
Ідею про самостійну державу,
Віддалену від московської руки
загребущої.
Вірний сподвижнику Івана Мазепи,
Хоч литовське коріння мав і
баронське звання,
Горів ідеєю самостійної і соборної
України-матері,
прагнув свободу здобути -
Гетьманщини найперший посол.

Забули нащадки козацькі закони,
І мови цурались і Божих слів,
Копіювали культуру чужу,
Мавпували її, як раби нижчої раси,
А цим скористалися вороги
І постукали в домівки українців...
Літають ракети, ланцети там,
Де лунав дитячий сміх...

Пора вже, Пилипе,
Вертайся з заслання,
Пора пригадати історію нам,
І твої закони, повні прозріння,
пора вже увести в стрій:
збрала Вітчизна поважніше військо
І кличе з собою у бій!

Анастасія Бурмака, 14 років.
Сумська область.

На варті закону і волі. Віхніч Таїсія, 13 р. м. Конотоп, Сумська обл.

Науково-популярна газета «Слово «Гетьманської столиці»

Засновник і видавець: Національний історико-культурний заповідник
«Гетьманська столиця»
Суб'єкт у сфері друкованих медіа
№ R30-04375 від 18.05.2024 р.

Адреса редакції: вул. Гетьманська, 74, м. Батурин Чернігівської обл., 16512, Україна
E-mail: baturin.capital@ukr.net, веб-сайт: <http://www.baturin-capital.gov.ua>
тел./факс: +380-4635-48437, тел. +380-4635-48013

Обсяг – 1,0 друк. арк.

Газета віддрукована у видавництві ПП Лисенко М. М.
(вул. Шевченка, 20, м. Ніжин Чернігівської обл., 16600)

Тираж 100 прим. Зам. № 2411

Редакція не завжди поділяє точку зору автора (авторів)
За точність викладених фактів і цитувань несе відповідальність автор (автори)

РОЗПОВСЮДЖУЄТЬСЯ БЕЗКОШТОВНО

Редакційна колегія

Кіяшко Любов Григорівна
(редактор)

Сасенко Наталія Анатоліївна
(відповідальний секретар)

Огієвська Руслана Іванівна

Паламарюк Ірина Юріївна

Сушко Наталія Миколаївна

Редакція запрошує до співпраці
професійних науковців, краєзнавців-
аматорів, шанувальників історії